

KISS MÁRTON
II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁT-MEDENCEI EMLÉKEZETE
A 21. SZÁZADBAN

*II. Rákóczi Ferenc emlékezete: Tanulmányok II. Rákóczi Ferenc
 fejedelemmé választásának 315. évfordulója tiszteletére,*
 szerk. DEMJÉN Balázs Ádám – J. ÚJVÁRY Zsuzsanna – ŐZE Sándor,
 Budapest, Szent István Társulat, 2021, 235 p.

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) emlékezete különleges helyet foglal el a magyar nemzet identitásában. Áldozatvállalása, egyéni döntései még esendősége mellett is követendő példaként jelentek meg a különböző korszakokban. A háromszáz évvel ezelőtti küzdelmek vezetőjeként az országos politikában is helyet követelt magának, még ha mozgalma fegyveresen vereséget is szenvedett. A II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választásának 315. évfordulóján Kassán tartott nemzetközi konferenciát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának Történettudományi Intézete és a Kassai Polgári Klub közösen rendezte 2019. október 28-án. A rendezvényen több tudományos intézmény (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Eszterházy Károly Egyetem, Eperjesi Egyetem, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet) kutatói tartottak előadást. Az előadások szerkesztett változatát a szerkesztők hat fejezetbe sorolva (A kezdetek, Rákóczi Erdély fejedelme, Rákóczi Felső-Magyarországon, Csatlakozók és ellenségek, A Fejedelem látásmódja, Rákóczi nyomában) közzétették. Az írások Rákóczi életének, munkásságának, recepciójának egy-egy kiemelkedő részével foglalkoznak: a Rákóczi-család szabadságharc előtti életével, Thököly Imre külföldi megítélésével és helyzetével, a szabadságharc különböző eseményeivel és annak utóéletével egészen a 21. századig. Rákóczi Ferenc Felső-Magyarországhoz fűződő viszonyának bemutatása azért is különleges, mert az írások betekintést adnak a szabadságharc gazdasági helyzetébe. Kassa fontos szerepet töltött be a Rákóczi-család életében a fejedelem születésétől a szabadságharcon át egészen a 20. század eleji újratemetésig. Károlyi Sándor kétszer töltött itt el rövidebb időt, az 1706-os ostrom és a 1707-es gyűlés során.

Kónya Péter tanulmányában bemutatja Ottlyk György életét, aki már Thököly idején fontos katonai és politikai szerepeket töltött be. Kuruccá válását – ahogyan a korszakban több személynél is tapasztalhatjuk – a kényszer hozta, így került Rákóczi oldalára. A szerző rámutat arra, hogy Ottlyk személyes sértettsége szinte előrevetítette, hogy csatlakozni fog ezekhez a mozgalmakhoz, de a végső döntést saját birtokainak pusztulása után hozta meg.

Balázs Péter dolgozatában szintén gazdasági kérdésekkel foglalkozik, a kassai pénzverde működésével és kényszerű költözésével. A legnagyobb problémát itt is – ahogyan a katonai és államigazgatási szférában – a szakképzett munkaerő hiánya

jelentette. A hivatalt 1706-ban az ostrom elől a szepesi várba költöztették, amelyet numizmatikai forrásokkal is lehetett igazolni. Érdekesség, hogy a kassai pénzverde eredeti helyét sokáig homály fedte, mígnem a 19. századi telekleírások segítségével lokalizálhatóvá vált annak területe.

A szabadságharc Erdélybe megérkezését B. Garda Dezső munkájából ismerhetjük meg. Tanulmányának főszereplői a székelyek, valamint Guthi István kuruc hadai. Guthi hasonló Ottlykhoz abból a szempontból, hogy ő is kipróbált katonája volt Thököly Imrének, így a két mozgalom közötti kontinuitás okkal volt érezhető a térségben. Ő utoljára 1690-ben indított hadjáratot, amely a kezdeti sikerek után vereséggel zárult. A bonchidai csatában (1703) Orosz Pál és Bóné András vezetésével győzelmet arattak a császáriak felett. Ennek köszönhető, hogy az addig határvédelemre kiküldött székelyek is a kurucok mellé álltak. A siker azonban nem volt tartós, mivel 1704 elején Holdvilág mellett a székely hadak vereséget szenvedtek a Johann Karl de Tige ezredes által vezetett császár haderővel szemben. A legnagyobb vérdíjat és pusztítást Nagyenyeden történt, ahol először kurucok portyáztak, majd egy császári különítmény – benne reguláris katonák, valamint szász, román és örmeny csapatok – rátört a városra és hatalmas pusztítást végzett. A fosztogatások során többen életüket veszítették, mások menekülőre fogták és a környékbeli hegyekbe futottak. A városban maradottak számára a parancsnok sem tudott biztonságot adni, mivel hamarosan tűz ütött ki, amely szinte mindent elpusztított Nagyenyeden. Ennek állít emléket Jókai Mór A nagyenyedi két fűzfa című elbeszélése (1853).

Gebei Sándor munkájában bemutatja II. Rákóczi Ferenc fejedelmválasztásának jogi megalapozottságát. A szabadságharc előtt Rákóczi és Bercsényi számításba vették a harcok során felmerülő nehézségeket és lehetőségeket. A tervezést azonban számos körülmény nehezítette, az ellenfél létszámát ugyan ismerték, saját erejüket csak becsülni tudták. Már ekkor érezték azt, hogy küzdelmükhöz a belső támogatás mellett külföldi támogatókra is szükségük lesz, így titkos levélben fordultak XIV. Lajos francia királyhoz. Az események ismereteseek: a levelet elfogták, Rákóczit börtönbe zárták és Bercsényi elmenekült az országból. A harcok megindulása után Rákóczi és köre ismét külföldi támogatásra törekedett, ezért tárgyalásokba kezdtek különböző államok képviselőivel, azonban senki sem kívánt velük egyenrangú félként tárgyalni. Megkezdődött azoknak a jogi érveknek az összegyűjtése, amelyekkel ezen változtatni lehetett volna. Így került előtérbe lehetőségként az erdélyi fejedelemnek a svédés a francia királlyal 1643-ban megkötött szövetsége. Gebei bemutatja, hogy ez a szerződés több szempontból is elévült, különösen, ha az aktuális politikai helyzetet figyelembe vesszük. A dokumentumok elemzéséhez a történet- és a jogtudomány együttes erőfeszítésére van szükség. Jól látszik, hogy a két diszciplína különböző alapokról indítja elemzését az erdélyi szerződésekkel kapcsolatban. Ezért nem meglepő, hogy a történeti vizsgálat és a szerződések jogi értelmezése között alapvető ellentét áll fenn. A témának jelenleg hiányoznak azon szakirodalmi, amelyek segítségével együttesen értelmeznék a magyar és az európai kontextust egy ilyen helyzetben, különösen, ha Rákócziék érveit is figyelembe vesszük.

Tüskés Gábor tanulmányában a fejedelem két művének – a Vallomások (Confessio) és az Emlékiratok (Mémoires) – segítségével mutatja be Rákóczi gondolatvilágát. A két munka együtt értelmezendő, mert bár két különböző műfajról van szó, van tartalmi átfedés a két mű között. Az Emlékiratok alapvetően a szabadságharc történetével foglalkozik, a Vallomásokban államelméleti és filozófiai gondolatokat is találhatunk. Utóbbiban például előszeretettel állítja magát párhuzamba Mózes-sel, a fejedelem és a magyar nép viszonyait bibliai megvilágításba helyezve. A magyar társadalmi viszonyokat Rákóczi négy rétegen – klérus, főnemesség, nemesség és katonaság, szabad királyi városok – keresztül kívánta bemutatni. A katonaság szerepe a várható háborús helyzet miatt különösen fontos volt. Az oszmán hódítás és az utána állandósuló harcok miatt militarizálódott lakosság szinte mindig készen állt a harcra, azonban közülük csak kevesen vállalták mesterségként a katonáskodást. Rákóczi elméleti ismerete nagyobb volt e téren, mint gyakorlati tapasztalata, ezért nem meglepő, hogy igyekezett tábornokaira támaszkodni döntéseikor. Az ő tapasztalataikat a felszabadító háborúk (1683–1699) és a Thököly-felkelésben való részvétel jelentették, így nem véletlen, hogy erre kívántak támaszkodni hadakozásaik során. Rákóczi utólagos belátása szerint a katonák hősiezen küzdöttek, de a hadvezetésben elkövetett hibák miatt nem volt esélyük a győzelemre.

A szabadságharc etnikai viszonyait a negyedik részben található két írás elemzi. Demján Balázs Ádám Pintye Gergely (Gligor Pinteá) életével és a körülötte kialakult mondavilággal ismerteti meg az olvasót. A különböző mítoszok és történetek számos helyen mutatnak átfedést egymással, noha a valósághoz kevés közülük van. Az ilyen és ehhez hasonló történetek rámutatnak arra, hogy a szabadságharcban az oláhok milyen módon vettek részt az erdélyi harcokban. Ez azért is különleges, mivel általános megfogalmazás szerint Rákóczi csapatai inkább zavart okoztak, mintsem azonnali nyugalmat. Alsó társadalmi szinten azonban a lokális sérelmekre alapozva lehetett együttműködést építeni a Habsburgok ellenében.

Öze Sándor tanulmányában a szabadságharc egyik legsúlyosabb kérdését jelentő magyar–rác viszonyt mutatja be egy alföldi település (Szentés) szemüvegén keresztül. A két népcsoport között fennálló ellentétek miatt az ország újabb területe vonódott be a szabadságharcba. Az alföldi és a dunántúli területek háborúskodása állandó feszültséget jelentett és sokszor csak katonai erővel sikerült fenntartani a rendet. A megoldást a háború utáni rendezés és a határőrvidék kialakítása jelentette, de a demográfiai sokkot a két terület csak nehezen heverte ki.

Három tanulmány szól Rákóczi emlékezetéről a századfordulótól egészen a 2019-ig. Seres István Thaly Kálmán törökországi utazásait mutatja be, különösen a fejedelem és bujdosótársainak felkutatására tett kísérleteit. Ebből kiderül, hogy Thaly először 1862-ben foglalkozott a Törökországba került magyar emigrációval, majd 1872-ben közölt írást a témáról. A legnagyobb hatással mégis azok a cikkek bírtak, amelyek valódi empirikus tapasztalatokkal járultak hozzá az emigráció kutatásához. Thaly személyes élményeit tartalmazó írását 1890-ben publikálta először magyar majd német nyelven, hogy a nagyközönség is megismerhesse ezeket.

A Rákóczi-kutatás egyik legemblematikusabb alakjával – Szekfű Gyulával – Szelke László tanulmánya foglalkozik. A téma kutatói számára Szekfű munkássága több tekintetben is újdonságot jelentett, nem pusztán a korábbi nemzeti-romantikus történelemszemlélet megkérdőjeleződését, hanem a 20. századi történetírói magatartásból is példát adott. Szekfű életútját szinte végig kísérte a Rákócziról alkotott kép folyamatos változása. A fiatal történész a kemény kritika után fokozatosan megértővé vált Rákóczi személyével kapcsolatban, nagy munkájában – a Hóman Bálinttal közösen írt Magyar Történetben – egyenesen a költő Zrínyi Miklós utódának és Széchenyi István előfutárának tekintette őt. A historiográfiai elemzések rámutattak arra, hogy Szekfű ezt úgy érte el, hogy a szabadságharc tényleges vezetőjét Bercsényi Miklósban találta meg. Véleménye szerint őt jobban ismerték a magyar politikai életben, a kezdeti lépések és a szabadságharc nagy eseménye – így például az ónodi detronizáció (1707) – is az ő nevéhez kötődött. Bercsényi politikai ellenfele nem Rákóczi, hanem inkább Károlyi Sándor volt, aki hajlandónak mutatkozott kompromisszum megkötésére.¹

Tüskés Anna írásában a II. Rákóczi Ferencet ábrázoló, 1903 és 2019 között felállított köztéri emlékművekkel foglalkozik. A nagyközönség által állított Rákóczi-szobrok egy olyan emlékezeti réteget jelentenek, amelyek elemzése eddig csak szűk területen valósult meg. Meglepő tény, hogy az első Rákóczi-szobor nem valamelyik klasszikus, a szabadságharc jelentős eseményéhez köthető helyen, hanem Tiszabecsen került felállítása (1903). A nagyvárosok közül a szegedi Rákóczi-szobor volt az első, míg például a székesfőváros csak viszonylag későn, 1937-ben kapott Rákóczi-lovasszobrot. A tanulmány óhatatlanul nem foglalkozhatott a második világháború utáni időszakkal, amely nem igazán Rákócziról, hanem a szabadságharcban mellette állókról és a róluk való megemlékezésekről szólt igazán. A szobrok földrajzi elhelyezkedésével kapcsolatban a szerző megemlíti, hogy az nem korlátozódik a mindenkor magyar állam területén belülre, hanem a szomszédos államokban – különösen Szlovákiában és Romániában – is megtalálhatók. A szabadságharcra vonatkozó emlékművek gyűjteményéből látható, hogy Rákóczi képe és emlékezete a Kárpát-medencén belül is értelmezhető, így van esély arra, hogy ezek a népek és országok együtt ünnepehessék Rákóczi emlékét.²

Természetesen minden munka magán hordozza a témából fakadó nehézségeket, nincs ez másként a Rákóczi-szabadságharcra – és magával II. Rákóczi Ferencel – foglalkozó műnél sem. Rákóczi írásos művei esetében érdemes lett volna a tanulmányokban idézett szövegrészleteket magyar fordításban is közölni (legalább a lábjegyzetben), ahogyan azt például más írás esetében megtörtént. A széles horizont miatt a kötet elbírt volna egy bővebb szerkesztői előszót, hogy azzal is erő-

¹ CSUNDERLIK Péter: A pojacától az ikonig: Szekfű Gyula Rákóczi-képének átváltozásai, *Aetas* 28, 4. sz. (2013) 119–130.

² ILYÉS Gábor: *Hazánk szentje, szabadság vezére: II. Rákóczi Ferenc és az általa vezetett szabadságharc emlékjeli Borsitól Rodostóig*, Nyíregyháza, 2020; KINCSES Katalin Mária: *A Rákóczi-kultusz első szobrai*, Budapest, 2021.

síthessék a különböző írásokban található szempontokat. Ennek segítségével fel lehetett volna oldani a tanulmányok kidolgozottságában fennálló különbségeket.

A tanulmánykötet rövidege ellenére kitűnő ízelítőt ad a Rákóczi-kutatások jelenlegi állásáról, amelyek biztatóak a jövőre nézve. Láthatóvá vált, hogy a téma nem csak az akadémiai történetírást, hanem a helytörténeti kutatókat is vonzza. Mindemellett a témák területén is tágabbá vált a kutatási horizont, elegendő itt Rákóczi Emlékiratainak új kritikai kiadására gondolnunk, amely a fejedelem gondolatait közvetlenül juttathatja el az olvasók számára itthon és külföldön.³ Rákóczi és kora ismét méltó figyelmet kaphat a kutatók és a szélesebb közönség előtt egyaránt.⁴

³ TÓTH Ferenc: Egy emlékév után: A hazai és külföldi Rákóczi-kutatások újabb eredményei, *Világtörténet* 2020/3, 305–310.

⁴ Ferenc RÁKÓCZI II: *Mémoires*, ford. Bernard ADAMS, bevezető tanulmány Robert EVANS, két kísérő tanulmány Tüskés Gábor, Budapest, Corvina, 2019.